

Prof. dr hab. Tomasz Kempa

Akademia Ostrogska i jej fundator – wojewoda kijowski Konstanty Wasyl Ostrogski

Szukając podobieństw między genezą Akademii Zamojskiej oraz Akademią Ostrogskiej znajdziemy punkty wspólne, ale także istotne rozbieżności. Zarówno w jednym jak i w drugim wypadku mamy do czynienia z fundacją dokonaną przez wielkich magnatów, którzy doceniali znaczenie edukacji w wychowaniu kolejnych pokoleń obywateli Rzeczypospolitej. Bez wątplenia zarówno kanclerz i hetman wielki koronny Jan Zamojski jak i wojewoda kijowski Konstanty Wasyl Ostrogski, dokonując swoich fundacji, myśleli także o splendorze, jaki spłynie na ich ród w związku z powstaniem obu uczelni. Jednak w przypadku utworzenia Akademii Ostrogskiej, szkoły o prawosławnym statusie, założonej przede wszystkim dla ruskiej (ukraińskiej) szlachty, należy zwrócić uwagę na okoliczności, w jakich ona powstawała. Druga połowa XVI wieku była okresem głębokiego upadku prawosławnego szkolnictwa w Rzeczypospolitej. Stał się on szczególnie widoczny w momencie bujnego rozwoju szkolnictwa protestanckiego, a także katolickiego, już po reformach przeprowadzonych w duchu kontrreformacyjnym. Jednym z symptomów kryzysu¹ systemu szkolnictwa cerkiewnego w tym czasie stał się fakt posyłania przez prawosławnych magnatów i szlachtę swych synów do kolegów jezuickich czy – rzadziej – do protestanckich gimnazjów, w nadziei, że zapewnią one odpowiednie wykształcenie ich potomstwu². Coraz częściej w drugiej połowie XVI wieku młodzież magnacka z ziem

---

¹ Kryzys prawosławia w Rzeczypospolitej w XVI wieku miał zresztą dużo szersze oblicze, obejmując także inne pola działalności duszpasterskiej. Na sytuację w Cerkwi wpływała między innymi niedostateczna troska o prawosławie ze strony większości polskich i litewskich władców, co widoczne było na przykład w częstych nominacjach na prawosławne biskupstwa osób nie nadających się do pełnienia godności duchownych. To z kolei powodowało coraz większy upadek autorytetu cerkiewnych hierarchów u ogółu wiernych. Należy podkreślić też słabość ekonomiczną prawosławnych eparchii, która pogłębianą była jeszcze (szczególnie w czasie, gdy wakowały wyższe godności duchowne) przez proces zajmowania majątków cerkiewnych przez szlachtę.

² Zob. np. testament kasztelana braclawskiego Wasyla Zahorowskiego z 11 lipca 1576 r., *Archiv jugo-zapadnoj Rossii izdavaemyj vremennoju Kommissieju dlja razbora drevnich aktov...* (dalej: ArchiwJZR), cz. 1, t. 1, Kiev 1859, nr 16, s. 74.

ruskich studiowała też na zachodnich uniwersytetach. Kształciły one młodych ludzi w duchu ewangelickim (kalwińskim względnie luteranckim) bądź katolickim. Nic więc dziwnego, że w wyniku edukacji prowadzonej w obcych duchowi prawosławia szkołach, młodzież magnacka i szlachecka porzucała często wiarę swoich przodków, dołączając do coraz liczniejszego grona konwertytów na wyznania protestanckie lub rzymskokatolickie³. W ten sposób Cerkiew traciła również kolejnych wpływowych protektorów, co miało wpływ na ogólne osłabienie pozycji i prestiżu prawosławia w Rzeczypospolitej. Tak więc najważniejszym wyzwaniem dla cerkiewnych elit stała się pozytywna reakcja na rozwój szkół protestanckich i katolickich w Rzeczypospolitej.

Rozumiał to Konstanty Wasyl Ostrogski (ok. 1524/25-1608), najmożniejszy magnat w Rzeczypospolitej. Świadczyły o tym wszystkie jego działania podejmowane na polu prawosławia, w tym przede wszystkim założenie słynnej drukarni oraz Akademii w Ostrogu⁴. Powstanie tych instytucji miało stanowić impuls do odnowy całego prawosławia na ziemiach ruskich. I bez wątpienia w istotnym stopniu tę rolę spełniło. Zaznaczyć trzeba, że być może nie byłoby Akademii Ostrogskiej, gdyby nie otwarcie wojewody kijowskiego na kulturę zachodnią. Przypomnieć należy, że wojewoda kijowski, żonaty z Polką, córką hetmana Jana Tarnowskiego - Zofią, był człowiekiem głęboko tolerancyjnym⁵. W jego dobrach istniały świątynie różnych wyznań i religii. Może zresztą dlatego Ostrogski jako jeden z pierwszych zaczął dostrzegać konieczność zmian na polu cerkiewnej oświaty, korzystając z wzorców, jakich dostarczały szkolnictwo protestanckie czy jezuickie. W 1593 roku pisał on do Hipacego Pocięja (świeżo mianowanego władcy włodzimiersko-brzeskiego): „a nie dla czego inszego rozmnożyło się między ludźmi takie leniwość, ospałość, odstąpienie, jako najwięcej dlatego, iż ustali nauczyciele, ustali przepowiadacze Słowa Bożego, ustały nauki, ustały kazania, a zatem nastąpiło zniszczenie i umniejszenie chwały Bożej i Cerkwi Jego, nastąpił głód słuchania Słowa Bożego, nastąpiło zatem odstąpienie od wiary i zakonu...”⁶. W innym miejscu Ostrogski wskazywał Pocięjowi jako wyjście z kryzysu prawosławia wykorzystanie doświadczeń protestantów, chwalać przede wszystkim organizację ich systemu edukacji⁷. Przy tworzeniu uczelni w Ostrogu

³ Szerzej: M. Liedke, *Od prawosławia do katolicyzmu. Ruscy możni i szlachta Wielkiego Księstwa Litewskiego wobec wyznań reformacyjnych*, Białystok 2004.

⁴ Zob. T. Kempa, *Akademia i drukarnia ostrogska*, Biały Dunajec-Ostróg 2006.

⁵ T. Kempa, *Konstanty Wasyl Ostrogski (ok. 1524/1525-1608), wojewoda kijowski i marszałek ziemi wołyńskiej*, Toruń 1997, s. 112-117.

⁶ *Documenta unionis Berestensis eiusque auctorum*, Romae 1970, nr 9, s. 22.

⁷ H. Pocięj, *Antirresis abo apologija przeciwko Krzysztofowi Philaletowi*, opr. J. Byliński i J. Dłu-

wojewoda kijowski wykorzystał doświadczenia ewangelików na polu oświaty, tym bardziej, że utrzymywał kontakty z osobami, które zainicjowały powstanie znanych protestanckich szkół o średnim poziomie nauczania (ks. legnicko-brzeski Jerzy II, założyciel gimnazjum luterańskiego w Brzegu, czy zięć Ostrogskiego Jan Kiszka, fundator słynnej ariańskiej szkoły w Iwii). Bez wątpienia jednak ksiązę Konstanty doceniał także ówczesne edukacyjne osiągnięcia zakonu jezuitów⁸.

Miejsce fundacji akademii rzecz jasna nie było przypadkowe. Poprzez to, że nastąpiła ona w Ostrogu, Konstanty Ostrogski jeszcze raz chciał podkreślić swoje prawa do gniazda rodowego, które odzyskał po długoletnich sporach i procesach dopiero w połowie lat 70-tych XVI wieku⁹. Niedługo potem Ostrog stał się jednym z najszybciej rozwijających się wołyńskich miast¹⁰, co również miało znaczenie dla funkcjonowania tam prawosławnej uczelni. W tym kontekście ważny był również fakt, że Ostrog pozostawał miastem wielokulturowym, którego bramy pozostawały otwarte dla ludzi różnych nacji i wyznań. Dzięki temu do Ostroga ściągano wiele wybitnych osobowości ówczesnej Rzeczypospolitej. Większość z nich w większym lub mniejszym stopniu była związana z Akademią Ostrogską.

Niestety brak podstawowych źródeł, które mogłyby odsłonić nam w sposób dokładny organizację i program nauczania tej uczelni. Nie znamy choćby jej statutu. W związku z tym wciąż nie potrafimy odpowiedzieć na szereg pytań odnoszących się do jej działalności. Jedno z nich odnosi się do poziomu nauczania w ostrogskiej szkole. Czy możemy określać ją mianem „akademii”, jak zwykło się czynić w większości opracowań? Warto zauważyć, że terminem tym określali uczelnię w Ostrogu już

gosz, Wrocław 1997, s. 89, 92; *Akty odnoszącej się do historii zachodniej Rosji zebrał i wydawał Archeografickoju Kommissieju...* (dalej: AZR), t. 4, Sankt Petersburg 1851, nr 63, s. 90.

⁸ Według niektórych ukraińskich i rosyjskich badaczy do reformowania cerkiewnego szkolnictwa miał namawiać Ostrogskiego moskiewski emigrant, książę Andrzej Kurbski (zob. np. E. Nemirowskij, *Iwan Fedorow około 1510-1583*, Moskwa 1985, s. 159; Ja. Stratij, *Rol' Ostroz'kogo kulturno-osvitnogo centru v stanovlenni i rozvitku reformacyjnych ta humanistycznych idei*, w: *Istorija filosofii na Ukraini*, t. 1, Kijów 1987, s. 197). Jest to bardzo prawdopodobne. Jednak Kurbski, w przeciwieństwie do Ostrogskiego, był przeciwnikiem przeprowadzania reform w Cerkwi poprzez korzystanie z osiągnięć edukacyjnych ewangelików czy katolików.

⁹ Szerzej o okolicznościach odzyskania Ostroga zob. T. Kempa, *Konstanty...op. cit.*, s. 62-63, 175-176; T. Kempa, *Dzieje rodu Ostrogskich*, Toruń 2002, s. 63-65.

¹⁰ Na temat rozwoju miast na Wołyniu w tym czasie zob. A. Zajac, *Urbanizacijnij proces na Volini v XVI-peršij polovini XVII st.*, L'viv 2003; o Ostrogu w końcu XVI i w pierwszej połowie XVII wieku zob. A. Zajac, *Ekonomičnij rozvitok Ostroga v XVI-peršij polovini XVII st.*, w: *Ostroz'ka Davnina. Doslidžennja i materialy*, t. 1, red. I. Micko, L'viv 1995, s. 32-36. O rozwoju sztuki w Ostrogu w czasie istnienia tam akademii zob. V. Aleksandrovič, *Mistec'ke seredovišče Ostroga epochi akademii*, w: *Ostroz'ka Davnina*, t. 1, s. 59-68.

niektórzy współcześni. W ten sposób wyrażali się o niej zarówno prawosławni (np. Herasym Smotrycki w swej wydanej w 1587 r. w Ostrogu książce „Klucz carstwa nebesnego”), jak też unicy (np. Hipacy Pociiej pisał w 1600 r. o „sławnej Akademii ostrogskiej”) czy rzymskokatolicy (np. jezuita Jan Wielewicki określił ją w 1623 r. mianem „schizmatycznej akademii”)¹¹. Terminu tego użyła też Halszka Ostrogska (bratanica Konstantego Ostrogskiego) w swoim testamencie z 1579 roku¹² Natalia Jakowenko słusznie jednak zwróciła uwagę, że pojęcia „akademia” używano często nie tylko w odniesieniu do ostrogskiej szkoły, ale też w szerszym znaczeniu jako nazwy określającej cały prawosławny ośrodek naukowy (kulturalny) w Ostrogu. Było to zgodne z ówczesnym rozumieniem słowa „akademia” jako terminu odnoszącego się do towarzystwa naukowego tworzonego przez grupę uczonych¹³.

Niemniej często uczelnię w Ostrogu określano też jako „kolegium”. Terminem tym posługiwał się wielokrotnie w korespondencji z 1583 roku nuncjusz papieski w Rzeczypospolitej – Alberto Bolognetti, a kilka lat później (1587) sekretarz następnego nuncjusza – Horacy Spannocchi¹⁴. Również sam Ostrogski w liście do papieża Grzegorza XIII z 8 lipca 1583 roku użył terminu „kolegium” w odniesieniu do uczelni w Ostrogu¹⁵. Precyzyjnie określił szkołę ostrogską Szymon Pekalides (Pękała) w utworze „De bello Ostrogiano...” (1600), nazywając ją „trójjęzycznym liceum” lub – w innym miejscu swego dzieła – „trójjęzycznym gimnazjum”. Pośrednio wskazał on w ten sposób na średni poziom kształcenia w tej szkole. Warto dodać, że różnie nazywano uczelnię ostrogską w sporządzanych w XVII wieku inwentarzach miasta, raz po prostu jako „szkołę”, innym razem zaś jako „kolegium” czy „akademię”¹⁶.

¹¹ H. Pociiej, *Antirresis... op. cit.*, s. 243; J. Wielewicki, *Dziennik spraw domu zakonnego O. O. jezuitów u św. Barbary w Krakowie*, cz. 4, w: *Scriptores Rerum Polonicarum*, t. 17, Kraków 1899, s. 151; I. Mic’ko, *Ostroz’ka slov’jano-greko-latins’ka Akademija (1576-1636)* Kiïv 1990 (dalej: Mic’ko, 1990), s. 25; T. Kempa, *Akademia Ostrogska*, w: *Szkolnictwo prawosławne w Rzeczypospolitej*, red. A. Mironowicz, U. Pawluczuk, P. Chomik, Białystok 2002, s. 59-60.

¹² *Ostroz’ka Davnina*, t. 1, s. 110.

¹³ N. Jakowenko, *Historia Ukrainy od czasów najdawniejszych do końca XVIII wieku*, Lublin 2000, s. 160.

¹⁴ *Monumenta Poloniae Vaticana* (dalej: MPV), t. 6, wyd. E. Kuntze, Kraków 1938, nr 111, 114, 205, 224, 227, 331, s. 198-202, 364-365, 386, 396-397, 590-591; *Relacje nuncjuszków apostolskich i innych osób o Polsce od roku 1548 do 1690*, t. 1, wyd. E. Rykaczewski, Berlin-Poznań 1864, s. 460; P. Sodomora, *Ostroz’ka Akademija u listach paps’kogo nuncija Al’berto Bolon’etti*, w: *Materiali IV naukowo-kraeznavčoï konferencii „Ostrig na porozi 900-riččja”*, Ostrig 1993, s. 161-163.

¹⁵ MPV, t. 6, nr 229, s. 400-401.

¹⁶ Zob. np. *Ostroz’ka Davnina*, t. 1, s. 120, 122; K. Charlampovič, *Zapadnorusskija pravoslavnyja školy XVI i načala XVII veka*, Kazan 1898, s. 259, p. 3.

Należy zgodzić się z autorem jedynej jak dotąd drukowanej monografii Akademii Ostrogskiej – Ihorem Mycko, że w Ostrogu istniało kolegium, które kształciło prawosławnych na poziomie średnim, choć należy zdawać sobie sprawę, że nie jest to pojęcie w pełni precyzyjne, szczególnie, gdy opisujemy instytucje XVI-wieczną¹⁷. Konstanty Ostrogski czynił zresztą starania, by stworzyć w Ostrogu możliwości kształcenia na poziomie wyższym, choć jako szkoła prawosławna uczelnia ostrogska nie mogła wówczas uzyskać formalnego (zatwierdzonego przez monarchę) statusu szkoły wyższej. Tak więc, mimo że w historiografii przyjęła się nazwa „Akademia Ostrogska”, należy pamiętać, że jest ona nie do końca ścisła. Pamiętając o tym zastrzeżeniu, nie ma potrzeby, by z nazwy tej rezygnować, tym bardziej że pozostaje wciąż wiele wątpliwości w odniesieniu do funkcjonowania tej oświatowej placówki.

Niestety trudno też precyzyjnie określić moment powstania ostrogskiej uczelni. Mycko uważa, że powstała ona w drugiej połowie 1576 roku. Przy ustalaniu tej daty ukraiński historyk brał pod uwagę pierwszą źródłową wzmiankę o działaniu szkoły w Ostrogu pochodzącą z 1578 roku, moment ostatecznego przejęcia dóbr ostrogskich przez wojewodę kijowskiego (potwierdzenie Stefana Batorego z listopada 1576 r.), zapis w testamencie Halszki Ostrogskiej z 1579 roku, a także brak konkretnych wzmianek o uczelni ostrogskiej w testamencie (z lipca 1576 r.) Wasyla Zahorowskiego¹⁸ sporządzonym w niewoli tatarskiej. Zahorowski – jako gorliwy wyznawca prawosławia – nakazywał swoim synom podjąć naukę u jezuitów wileńskich, mimo że jednym z opiekunów potomstwa Zahorowskiego pozostawał Konstanty Ostrogski. Kasztelan braclawski dostał się do niewoli tatarskiej w połowie 1576 roku. Na pewno więc wówczas jeszcze w Ostrogu nie było kolegium, gdyż niechybnie Zahorowski posłałby synów na naukę do ostrogskiej szkoły¹⁹. Z kolei w 1577 roku wyszło drukiem słynne dzieło Piotra Skargi „O jedności Kościoła Bożego pod jednym pastierzem...”, które jezuita zadedykował Konstantemu Ostrogskiemu. W przedmowie (z datą 7 lutego 1577 roku) znalazła się wzmianka, z której można wnioskować, że

¹⁷ I. Micko, *Ostroz'ka slov'jano-greko-latinska akademija*, w: *Ostroz'ka Davnina*, t. 1, s. 15. Mycko nie jest jednak konsekwentny, gdyż w innym miejscu swojego artykułu nazywa szkołę ostrogską „pierwszą szkołą wyższego typu w prawosławnym rejonie Europy”, ibidem, s. 13. Podobnie autor wykazał się brakiem konsekwencji w monografii poświęconej dziejom uczelni w Ostrogu. Jednak niekonsekwencję I. Mycki można częściowo wytłumaczyć lukami w źródłach oraz po prostu nieprecyzyznością terminu „szkoła wyższa”.

¹⁸ O tym, że w Ostrogu kształcono na poziomie średnim, pisał jeszcze w końcu XIX wieku znawca dziejów szkolnictwa na ziemiach ruskich – Konstanty Charłampowicz, zob. K. Charłampowicz, *Zapadnorusskija... op. cit.*, s. 246.

¹⁹ ArchivJZR, cz. 1, t. 1, nr 16, s. 74.

²⁰ I. Micko, *Ostroz'ka...*, *op. cit.*, s. 28; T. Kempa, *Akademia Ostrogska... op. cit.*, s. 61-62.

wojewoda kijowski zamierzał powołać do życia (lub zaczął już tworzyć) w Ostrogu prawosławną szkołę (kolegium lub akademię), w której nauczano by w języku słowiańskim. Skarga przekonywał w swej książce, że teologii, filozofii i innych wyzwolonych nauk nie można nauczać inaczej jak tylko w języku łacińskim albo greckim²⁰. Te wszystkie fakty świadczyły zdaniem Mycki o powstaniu kolegium ostrogińskiego w końcu 1576 roku.

Istnieją jednak też świadectwa, które mówią o tym, że uczelnia w Ostrogu powstała później. Są to choćby liczne wzmianki o poszukiwaniu kadry naukowej przez wojewodę kijowskiego do tworzonego dopiero [podkr. T.K.] w Ostrogu kolegium zawarte w korespondencji nuncjusza Bolognetiego z 1583 roku²¹. Mycko uznał te źródła za mało wiarygodne, podejrzewając, że nuncjusz miał swój ukryty cel, by przemilczeć fakt istnienia uczelni ostrogińskiej²². Takie tłumaczenie jest jednak mało wiarygodne. Dokładna interpretacja wszystkich wyżej wymienionych źródeł wskazuje raczej na to, że powstanie kolegium ostrogińskiego stanowiło dłuższy proces, tym bardziej że wojewodzie kijowskiemu nie łatwo było znaleźć odpowiednią kadry naukową dla swej szkoły, zresztą zarówno w momencie jej tworzenia jak i już w czasie jej dalszego funkcjonowania²³. Początkowo więc w Ostrogu mogła działać tylko „dziecięca szkoła”, o jakiej mówi się we wstępie do drukowanego na jej potrzeby w 1578 roku „Bukwara”²⁴. Warto dodać, że w swoim testamencie, sporządzonym w marcu 1579 roku, Halszka Ostrogińska przeznaczyła 6 tys. kop groszy litewskich na „szpital i akademię ostrogińską” (oraz na „monastyr św. Spasa niedaleko Łucka”)²⁵. Te słowa nie wyjaśniają jednak kwestii, czy w momencie spisania testamentu uczelnia ostrogińska już istniała. Najprawdopodobniej zapis ten odnosił się do zamysłów

²⁰ I. Micko, *Ostroz'ka...*, *op. cit.*, s. 28-29.

²¹ Zob. przyp. 14.

²² I. Micko, *Ostroz'ka...*, *op. cit.*, s. 29.

²³ Na przykład w 1592 roku Ostrogiński zwracał się do bractwa lwowskiego o przysłanie do Jarosławia prawosławnego nauczyciela, który czuwałby nad wiarą syna wojewody – Aleksandra Ostrogińskiego, który właśnie poślubił gorliwą katoliczkę Annę z Kostków (założycielkę kolegium jezuickiego w Jarosławiu). Wojewoda kijowski pisał tu wyraźnie o trudnościach ze znalezieniem odpowiedniego nauczyciela dla syna w Ostrogu, K. Ostrogiński do bractwa lwowskiego 1 grudnia 1592 r., S. Kardaszewicz, *Dzieje dawniejsze miasta Ostroga*, Warszawa 1913, dod. 3, s. 250; *Monumenta Confraternitatis Stauropigianae Leopoliensis*, t. 1, wyd. W. Milkowicz, Leopoli 1895, nr 257, s. 401. Por. też list Józefa Welamina Rutskiego do Mikołaja Krzysztofa Radziwiłła „Sierotki” z 15 lutego 1603 r. z Rzymu, S. Golubev, *Kiewskij mitropolit Petr Mogiła i ego spodwiżniki*, t. 1, Kiev 1883, dodatki, nr 23, s. 180-181; T. Kempa, *Akademia Ostrogińska... op. cit.*, s. 63.

²⁴ I. Micko, *Ostroz'ka...*, *op. cit.*, s. 116-117.

²⁵ Testament opublikowany w: *Ostroz'ka Dawnina*, t. 1, s. 110.

fundacyjnych wojewody kijowskiego. Taka interpretacja sprawia, że nie ma sprzeczności między przekazem różnych źródeł.

Niektóre z nich wskazują, że fundacyjne plany Ostrogskiego ziściły się w pełni dopiero w 1585 roku. Jeszcze bowiem w 1584 roku jeden z nauczycieli ostrogskich – Tymofiej Annicz – mówił o sobie jako o „diaku szkoły ruskiej ostrogskiej”²⁶. Natomiast w 1587 roku Horacy Spannocchi pisał już wyraźnie o kolegium w Ostrogu jako o funkcjonującym od pewnego czasu²⁷. Kluczowym źródłem dla potwierdzenia tej tezy jest przywilej wystawiony przez Konstantego Ostrogskiego 14 lutego 1585 roku. Książę wystawił go w Warszawie, w czasie pobytu na sejmie, dzięki czemu uzyskał on od razu potwierdzenie króla Stefana Batorego (25 lutego 1585 r.)²⁸. Ostrogski ustanowił w nim stały fundusz mający finansować działalność ostrogskiej uczelni. Zapisał nań zamek i miasteczko Suraż oraz należące do tej włości wsie: Suraż (Stary), Turowa, Onoszkowce, Chodaki, Izerna, Teterowka oraz pierwsze i drugie Żynki. W dokumencie tym nie ma jednak wzmianki, że majątki te miały być związane z Akademią Ostrogską. Formalnie Ostrogski przekazał je na potrzeby szpitala w Ostrogu istniejącego przy cerkwi św. Trójcy. Późniejsze źródła nie pozostawiają jednak wątpliwości, że dobra te stanowiły także uposażenie ostrogskiej uczelni. Jak słusznie zauważył Mycko, nie mogło być wówczas mowy o zatwierdzeniu przez króla działalności szkoły prawosławnej o wyższym czy nawet średnim poziomie nauczania. Warto podkreślić, że dzięki temu zabiegowi Ostrogskiego podpisy na przywileju fundacyjnym złożyli między innymi niektórzy biskupi łacińscy, np. prymas Stanisław Karnkowski i arcybiskup lwowski Jan Dymitr Solikowski.

Istotne, że w przywileju tym wojewoda kijowski podkreślił niezmiennność utworzonego funduszu oraz prawosławny charakter fundowanych instytucji. Wszelkie ewentualne naruszenia przywileju (przez potomków fundatora) miały skutkować karą w wysokości tysiąca kop groszy litewskich wypłaconych królowi oraz dodatkowo 2 tysiącami kop groszy litewskich dla urzędu, który pozwie właściciela dóbr Suraż²⁹. Kitorami i prawnymi opiekunami szpitala (a w praktyce też kolegium) książę uczynił

²⁶ Cyt. za: K. Charlampovič, *Zapadnorusskija... op. cit.*, s. 246, p. 3.

²⁷ *Relacje nuncjuszów... op. cit.*, t. 1, s. 460.

²⁸ Archiwum Południowej Prowincji Jezuitów w Krakowie (dalej: APPJ), 1366, nr 135, s. 285-288; druk: *Ostroz'ka Davnina*, t. 1, s. 114-119.

²⁹ Ostrogski wyraźnie obawiał się trwałości swojej fundacji, dlatego zobowiązał w przywileju swoich sukcesorów: „A synowie moi i ich potomstwo i każdy takowy, od kogo by się w czymkolwiek nad wolę i ustanowienie moje krzywda i szkoda działa, powinien będzie, nie wymawiając się żadnemi przyczynami prawnymi i nieprawnymi, na pierwszym roku stać ze wszystkimi sprawiedliwie”.

najmłodszego syna Aleksandra – który jako jedyny z trójki braci³⁰ pozostał prawosławnym – oraz władcykę turowsko-pińskiego. Gdyby zaś oni zaniedbali obowiązki podawców i opiekunów, funkcję „dozorcy” miał objąć metropolita kijowski „do tego czasu póki się oni jednostajnie z sobą zgodzą”. Należy podkreślić, iż ustanowienie funduszu na rzecz Akademii Ostrogskiej zbiegło się niemal – co bez wątpienia nie było przypadkowe – z nadaniem prawa magdeburckiego dla Ostroga przez króla Stefana Batorego (nastąpiło to 7 czerwca 1585 r.)³¹. W tym właśnie okresie wybudowano nowe budynki na potrzeby drukarni oraz kolegium. Mieściły się one w dolnym zamku³².

Ostrogska uczelnia była pierwszym trójjęzycznym kolegium utworzonym w kręgu kulturowym prawosławia. Jej twórca, a także pierwsi nauczyciele, nawiązywali w ten sposób do poglądów Erazma z Rotterdamu, który głosił konieczność tworzenia trójjęzycznych szkół, w których uczono by biblijnych języków. Miało to służyć wierniejszemu oddaniu i lepszemu poznaniu Słowa Bożego. W Europie Zachodniej takie szkoły zaczął tworzyć hiszpański kardynał Francisco Jimenez. W pierwszej połowie XVI wieku trójjęzyczne kolegia powstawały w najważniejszych katolickich, a następnie protestanckich ośrodkach naukowych Europy Zachodniej. Ten model szkolnictwa został również wprowadzony w większości szkół średnich i wyższych w Rzeczypospolitej³³. Spośród szkół prawosławnych po raz pierwszy zastosowano go w Ostrogu, a później między innymi w znanej lwowskiej szkole brackiej oraz w Akademii Kijowskiej³⁴, z tą jednak różnicą, iż tu jednym z trzech języków wykładowych był język słowiański (cerkiewno-słowiański). Dwa pozostałe to oczywiście greka i łacina. Oprócz tego program nauczania oparty był na klasycznym kanonie trivium i quadrivium. A więc uczono tu gramatyki, retoryki, dialektyki oraz arytmetyki, geometrii, muzyki i astronomii. Jeśli chodzi o dialektykę w jej ramach nauczano zapewne nie tylko podstaw filozofii, ale też elementów logiki³⁵.

Studenci uczelni w Ostrogu mieli do dyspozycji bibliotekę, należącą do Konstantego Ostrogskiego. Zaczął ją tworzyć ojciec wojewody kijowskiego – hetman

³⁰ Janusz i Konstanty junior przyjęli katolicyzm w obrządku łacińskim.

³¹ APPJ, 1366, nr 136, s. 289; druk: *Ostroz'ka Davnina*, t. 1, s. 112-113.

³² S. Kardaszewicz, *Dzieje... op. cit.*, s. 139; I. Mic'ko, *Jak mogli vigljadati primiščennja Ostroz'koj Akademii*, w: *Materiali... op. cit.*, s. 112-114; *Inventar častini zamku v Ostrozi 1620 r.*, w: *Ostroz'ka Davnina*, t. 1, s. 122.

³³ Mic'ko, 1995, s. 14. Zob. też: Ja. Isaewič, „*Lycaum Trilingue*”. *Koncepcija trimovnoj školi u Evropi v XVI st.*, w: *Ostroz'ka Davnina*, t. 1, s. 8-12; T. Kempa, *Akademia Ostrogska... op. cit.*, s. 65-66.

³⁴ Ja. Isaewič, „*Lycaum...*”, s. 12; Mic'ko, 1990, s. 26.

³⁵ Mic'ko, 1990, s. 25-26; T. Kempa, *Konstanty... op. cit.*, s. 101; N. Jakowenko, *Historia... op. cit.*, s. 160; M. Gruševskij, *Istorija Ukraini-Rusi*, t. 6, Kiiw-Lviv 1907, s. 485; T. Kempa, *Akademia Ostrogska... op. cit.*, s. 66.

najwyższy litewski Konstanty Iwanowicz Ostrogski. W drugiej połowie XVI wieku znajdowały się w niej cenne rękopiśmienne dzieła spisane w języku cerkiewno-słowiańskim (w tym wiele egzemplarzy Biblii) i szereg drukowanych ksiąg nie tylko prawosławnych autorów, ale również sporo dzieł protestanckich (np. utwory Szymona Budnego, Grzegorza Pawła z Brzezin) i katolickich. Nie brakowało w bibliotece także klasycznej literatury pięknej oraz książek z różnych dziedzin nauki³⁶.

W pewnym stopniu na potrzeby Akademii Ostrogskiej działała także tamtejsza drukarnia założona przez wojewodę kijowskiego. Znana jest ona przede wszystkim z wydania słynnej Biblii Ostrogskiej (1581), ale wydrukowano tam przecież również ponad 20 innych druków, wśród których były traktaty polemiczne, księgi liturgiczne czy podręczniki do nauki religii i pisma ruskiego³⁷. Akademia i drukarnia w Ostrogu były zresztą ze sobą dość ściśle powiązane, bowiem część wykładowców uczelni pisała wydawane w książęcej typografii dzieła, a niektóre osoby uczestniczyły w samym procesie druku książek. Dotyczyło to między innymi jednego z głównych twórców Biblii Ostrogskiej, prawdopodobnego pierwszego rektora uczelni w Ostrogu – Herasyma Smotryckiego. Należał on do grona najwybitniejszych intelektualistów prawosławnych działających w Rzeczypospolitej w drugiej połowie XVI wieku. Był autorem dwóch znanych dzieł polemicznych wydrukowanych w ostrogskiej oficynie: „Kljucz carstwa nebesnogo...” (1587) oraz „Kalendar rimski nowy...” (1587), których wydanie otworzyło nową epokę w piśmiennictwie prawosławnym na ziemiach ruskich. Warto dodać, że Smotrycki odgrywał istotną rolę na dworze wojewody kijowskiego. Zanim zaangażował się w tworzenie kolegium w Ostrogu, pełnił funkcję podskarbiego księcia Konstantego (w 1576 roku)³⁸.

Nie wiadomo, w jaki sposób były powoływane władze ostrogskiej uczelni. Można przypuszczać, że o powołaniu rektora decydował przede wszystkim Ostrogski wspólnie z kadrą naukową uczelni. Możliwe, że coś do powiedzenia w tej sprawie miał też magistrat Ostroga³⁹. Funkcję rektorską pełnili zarówno świeccy jak i duchowni pochodzenia szlacheckiego bądź mieszczańskiego. W 1592 roku rektorem był jakiś

³⁶ J. Isaewiç, *Peršodrukar Ivan Feodorv i viniknennja drukarstva na Ukraini*, Lviv 1983, s. 68 (p. 8), 86-90, 101-102; Mic'ko, 1990, s. 24-25; T. Kempa, *Konstanty... op. cit.*, s. 90-91; S. Kardaszewicz, *Dzieje... op. cit.*, s. 139.

³⁷ Szerzej: T. Kempa, *Drukarnia ostrogska*, w: *Prawosławne oficyny wydawnicze w Rzeczypospolitej*, red. A. Mironowicz, U. Pawluczuk, P. Chomik, Białystok 2004, s. 105-126; *Ostrożskaja Biblija. Sbornik statej*, Moskwa 1990 (tu podstawowa bibliografia dotycząca Biblii Ostrogskiej).

³⁸ S. Kardaszewicz, *Dzieje... op. cit.*, s. 287; I. Micko, *Ostroz'ka..., op. cit.*, s. 23, 111.

³⁹ T. Kempa, *Akademia Ostrogska... op. cit.*, s. 67.

Marcin. Możliwe, że chodziło o Marcina Grabkowicza⁴⁰. Według ewangelickiego historyka Andrzeja Węgierskiego funkcję rektora pełnił również (przypuszczalnie w drugiej połowie 1595 i w 1596 r.) Cyryl Lukarys⁴¹, uczestnik soboru prawosławnego w Brześciu w 1596 roku, bliski współpracownik patriarchy aleksandryjskiego Melecego Pigasa, a później sam patriarcha Aleksandrii (1602-1620) i wreszcie Konstantynopola (pełnił tę godność z przerwami w latach 1620-1638)⁴². W końcu drugiej dekady XVII wieku rektorem kolegium mógł być – choć to też nie jest w pełni potwierdzone – mieszczanin pochodzący ze znanej ostrogskiej rodziny – Sawa Flak, późniejszy czerniec monasteru międzyhorskiego pod Kijowem⁴³.

Nie dysponujemy oficjalnymi spisami wykładowców Akademii Ostrogskiej. Można jednak przyjąć, iż większość przebywających przez dłuższy czas w Ostrogu w końcu XVI i na początku XVII wieku uczonych prawosławnych była związana z tą uczelnią. Oprócz Herasyma Smotryckiego do nauczycieli ostrogskiego kolegium należeli: Wasyl Maluszycki – autor wydanego w 1588 roku w Ostrogu dzieła „Kniżyca”, który przez dłuższy czas był starostą surazkim i opiekunem ostrogskiego szpitala oraz cerkwi św. Trójcy; Jerzy Rohatyniec – jeden z najgłośniejszych członków stauropigii lwowskiej, autor polemicznego utworu „Perestoroħa”⁴⁴; inny z członków tego bractwa utrzymujący bliskie kontakty z Cyrylem Lukarysem – Hawryło Dorofiejewicz; Damian Nalewajko – paroch cerkwi zamkowej (Bohojawleńskiej) w Ostrogu, pisarz polemiczny i poeta, przez dłuższy czas sprawujący funkcję spowiednika Konstantego Ostrogskiego⁴⁵. Jego starszy brat Semen był przywódcą kozackiego powstania w latach 1595-1596.

⁴⁰ Grabkowicz był zaufanym sługą Ostrogskiego, w 1595 roku książę wysłał go z misją do Lwa Sapiehy, by poprzez litewskiego kanclerza próbować uzyskać u króla decyzję o zwołaniu soboru, który miałby wypowiedzieć się w sprawie unii z Rzymem, P. Žukovič, *Sejmovaja borba pravoslavnago zapadnorusskago dvorjanstva z cerkovnoj uniej (do 1609 goda)*, Sankt Peterburg 1901, s. 161; T. Kempa, *Akademia Ostrogska... op. cit.*, s. 67.

⁴¹ Węgierski przedstawiając uczestników prawosławnego soboru w Brześciu w 1596 roku przy Cyrylu Lukarysie napisał: „tunc tanquam privatus Rector Scholae Ostrogensis, in qua Graecam linguam profitebatur”, A. Węgierski (Regenvolscius), *Libri quattor Slavoniae reformatae*, red. J. Tazbir, Warszawa 1973, s. 470.

⁴² Szerzej o działalności Lukarysa w Rzeczypospolitej: T. Kempa, *Wizyty protosyngla Cyryla Lukarysa w Rzeczypospolitej*, w: *The Orthodox Church in the Balkans and Poland. Connections and Common Tradition*, ed. A. Mironowicz, U. Pawluczuk, W. Walczak, Białystok 2007, s. 87-103.

⁴³ I. Micko, *Ostroz'ka...*, *op. cit.*, s. 27, 39, 100, 115; S. Kardaszewicz, *Dzieje...*, *op. cit.*, s. 285-287; T. Kempa, *Akademia Ostrogska... op. cit.*, s. 68.

⁴⁴ M. Kapral, *Brati Rogatinci starijšini l'vivs'kogo Uspens'kogo bratstva*, w: *Ukraina v minulomu*, vip. II, Kiïv-L'viv 1992, s. 50-60.

⁴⁵ O Demianie Nalewajce zob. L. Gontaruk, *Tvorčist Dem'jana Nalivajka ta jogo rol' u formuvanni novoï ukraińskoï literaturnoï movi XVI-poč. XVII st.*, w: *Materiali...*, *op. cit.*, s. 28-34;

Z Ostrogiem w końcu lat 70-tych i na początku lat 80-tych XVI wieku związani byli też Grecy. Zapewne uczyli oni w ostrogskiej szkole w jej wczesnym stadium istnienia. Jeden z nich, pochodzący z Krety metropolita Kizikos Dionizy Rallu, podający się za potomka cesarskiej rodziny Paleologów, utrzymywał bliskie kontakty z papieżem, a na początku lat 80-tych XVI wieku działał w kierunku nakłonienia Konstantego Ostrogskiego do unii z Rzymem. Przywiózł on księciu egzemplarz rękopiśmiennej Biblii słowiańskiej z Rzymu podarowany wojewodzie kijowskiemu przez papieża Grzegorza XIII. Rallu został z nadania księcia Konstantego archimandrytą monasteru w Dorohobużu. Ze względu na jego powiązania z łacinnikami Ostrogski pozbył się go ze swego otoczenia w drugiej połowie lat 80-tych⁴⁶, gdy zmienił się stosunek księcia do Kościoła rzymskokatolickiego⁴⁷. Inny Grek - Eustachy Nathanael z Krety - pełnił jednocześnie funkcję nauczyciela synów Ostrogskiego: Aleksandra i być może Konstantego juniora. Brał on też udział w przygotowaniu do druku Biblii Ostrogskiej. Prawdopodobnie ruskiego pochodzenia był natomiast Emmanuel Moschopulos, który jednak podawał się za Greka. Na dwór do Ostroga przybył z Rzymu po ukończeniu tamtejszego kolegium niemieckiego, ale w przeciwieństwie do Dionizego Rallu zwalczał wpływy katolickie wokół Ostrogskiego. Należał do największych intrygantów w otoczeniu księcia i dlatego został ostatecznie wyrzucony przez niego z Ostroga, udając się stamtąd do Moskwy⁴⁸.

Warto dodać, iż w okresie intensywnych kontaktów z papieżem, w lipcu 1583 roku, Ostrogski prosił Grzegorza XIII o przysłanie do tworzonego kolegium dwóch uczonych Greków (zapewne absolwentów greckiego kolegium św. Atanazego w Rzymie). Mieli oni pełnić rolę nauczycieli (i jednocześnie tłumaczy) języka greckiego w akademii. Z powodu trudności ze znalezieniem odpowiedniej kadry Ostrogski gotów był wówczas przyjąć jako wykładowców do uczelni ostrogskiej katolików. Papież początkowo odpowiedział przychylnie na prośbę wojewody kijowskiego, jednakże wkrótce okazało się, że w Rzymie również nie można było znaleźć odpowiednich ludzi do tej misji. Przez pewien czas rozważano możliwość wyjazdu do

⁴⁶ MPV, t. 6, nr 220, 231, 364, s. 381-382, 402, 642-643; T. Kempa, *Akademia Ostrogska... op. cit.*, s. 69. O dalszych burzliwych losach Dionizego Rallu zob. D. Bieńkowska, *Michał Waleczny*, Katowice 1975, s. 65-67; I. Micko, *Ostroz'ka...*, *op. cit.*, s. 107-108.

⁴⁷ T. Kempa, *Konstanty... op. cit.*, s. 129-131.

⁴⁸ MPV, t. 6, nr 205, 220, 224, 364, s. 364-366, 381, 384-385, 642-643; J. Krajcar, *Konstantin Basil Ostrožskij and Rome in 1582-1584*, „*Orientalia Christiana Periodica*”, t. 35, R. 1969, z. 1, s. 196, 200-203; E. Likowski, *Unia Brzeska (r. 1596)*, Warszawa 1907, s. 187-188; T. Kempa, *Akademia Ostrogska... op. cit.*, s. 69-70.

Ostroga biskupa z Cypru Germanosa, lecz ostatecznie nic z tego nie wyszło⁴⁹. Jednak w latach 90-tych przybył do Ostroga Grek, który wcześniej nauczał w kolegium św. Atanazego w Rzymie. Był to Emmanuel Achileos, którego Ostrogski zaangażował jako nauczyciela w Akademii Ostrogskiej. W 1595 roku prowadził on korespondencję z Cyrylem Lukarysem⁵⁰.

W związku z przygotowaniem do unii brzeskiej przybył również do Ostroga Nicefor Parasios, protosyngiel (protosynkellos) patriarchy Konstantynopola. Starał się on powstrzymać proces podporządkowania papieżowi prawosławnej metropolii kijowskiej. Obdarzony szerokimi patriarchalnymi pełnomocnictwami odegrał istotną rolę na synodzie przeciwników unii w październiku 1596 roku. Oskarżony o szpiegostwo na rzecz Turcji przez skłóconego z Ostrogskimi Jana Zamoyskiego⁵¹ był sądzony przez sąd sejmowy w 1597 roku. Mimo iż procesu nie zakończono (miał zostać wznowiony), grecki hierarcha został osadzony w więzieniu w Malborku, gdzie kilka lat później zmarł⁵². Nicefor mógł zatem nauczać w Akademii Ostrogskiej w drugiej połowie 1596 (przybył bowiem do Ostroga w maju-czerwcu t.r.) i na początku następnego roku⁵³.

Możliwe, że na przełomie XVI/XVII wieku w Ostrogu nauczał przyszły metropolita kijowski Jow Borecki. Na początku XVII wieku był on bowiem przez pewien czas związany z należącą do Konstantego Ostrogskiego drukarnią w Dermaniu. Być może zresztą Borecki wcześniej sam pobierał nauki w Akademii Ostrogskiej. Na

⁴⁹ K. Ostrogski do Grzegorza XIII 8 lipca 1583 r., MPV, t. 6, nr 229, s. 401; Grzegorz XIII do K. Ostrogskiego 3 września 1583 r., ibidem, nr 289, s. 514; J. Krajcar, *Konstantin... op. cit.*, s. 201, 203-204.

⁵⁰ I. Micko, *Ostroz'ka...*, *op. cit.*, s. 82; T. Kempa, *Akademia Ostrogska... op. cit.*, s. 70.

⁵¹ O konflikcie tym zob. T. Kempa, *Konflikt kanclerza Jana Zamoyskiego z książętami Ostrogskimi i jego wpływ na sytuację wewnętrzną i zewnętrzną Rzeczypospolitej w końcu XVI wieku*, „Socium”, t. 9, R. 2010.

⁵² Szerzej na ten temat zob. T. Kempa, *Proces Nicefora na sejmie w Warszawie w 1597 r.*, w: *Europa Orientalis. Polska i jej wschodni sąsiedzi od średniowiecza po współczesność. Studia i materiały ofiarowane Profesorowi Stanisławowi Alexandrowiczowi w 65 rocznicę urodzin*, red. Z. Karpus, T. Kempa i D. Michaluk, Toruń 1996, s. 145-163; Ju. N. Kurakin, *Političeskij process nad konstantinopolskim ekzarchom Nikiforom (Paraschesom-Kantakuzenem) v istorii Brestskoj Unii 1596 g.*, w: *Slavjane i ich sosedi*, vyp. 4: *Osmanskaja imperija i narody Central'noj, Vostočnoj, Jugo-Vostočnoj Evropy i Kavkaza v XV-XVIII vekach*, Moskva 1992, s. 127-144; T. Kempa, *Konstanty... op. cit.*, s. 147, 150-155.

⁵³ O pobycie Nicefora w Ostrogu zob. K. Ostrogski do Zygmunta III 10 września 1596 r. z Włodzimierza, Riksarkivet w Sztokholmie, Extranca Polen, t. 90, b. pag.; Jeremiasz Mohyla do Jana Zamoyskiego 18 czerwca 1596 r. z Suczawy, *Documente privitoare la istoria Romanilor*, supl. 2, t. I (1510-1600), red. I. Bogdan, Bucuresci 1893, nr 198, s. 389.

pewno natomiast z uczelnią tą związany był w latach 1593-1596 jeden z najwybitniejszych prawosławnych pisarzy polemicznych tego czasu – Jan (Iwan) Wiszeński⁵⁴.

W Akademii Ostrogskiej wykładali nie tylko prawosławni. Jej nauczycielem był katolik Jan Latosz, doktor medycyny i matematyk, wcześniej wykładowca Uniwersytetu w Krakowie. Należy jednak dodać, że Latosz został wyrzucony z krakowskiej uczelni z powodu krytyki kalendarza gregoriańskiego, w czym jego poglądy bliskie były prawosławny. Latosz osiadł w Ostrogu w połowie lat 90-tych XVI wieku i przebywał tam do końca życia (zmarł w 1608 r.), zajmując jeden z dworów na zamku ostrogskim⁵⁵. Nie jest natomiast potwierdzone źródłowo, że w kolegium w Ostrogu wykładali protestanci, jak sugerowali to później polemicy unicy⁵⁶. Nie można jednak tego wykluczyć, biorąc pod uwagę, że Ostrogski utrzymywał bliskie kontakty z wieloma protestantami. W 1581 roku kalwiński poeta i matematyk jednocześnie – Andrzej Rymsza, związany z birzańskimi Radziwiłłami, wydał w Ostrogu „Chronologię” mającą służyć jako podręcznik dla uczniów ostrogskiej szkoły⁵⁷. Nie wykluczone, iż nauczycielem w szkole w Ostrogu był przez pewien czas (w końcu lat 70-tych) protestant (arianin?) Motowiłło, który przygotował w imieniu Konstantego Ostrogskiego odpowiedź na książkę Skargi „O jedności Kościoła Bożego pod jednym pasterzem...”⁵⁸.

Podobnie jak w przypadku wykładowców, także wśród studentów Akademii Ostrogskiej widzimy szereg wybitnych później przedstawicieli prawosławia. Wśród nich był Jow Kniahinicki, założyciel skitu Maniawskiego. Nauki w Ostrogu pobierał

⁵⁴ I. Micko, *Ostroz'ka...*, *op. cit.*, s. 36, 39, 83, 86, 88, 100, 103-104; S. Kardaszewicz, *Dzieje... op. cit.*, s. 151-154; K. Charlampowič, *Zapadnorusskija... op. cit.*, s. 266; idem, *Ostrożskaja prawosławnaia škola*, „Kiewskaja Starina”, t. 57, R. 1897, nr 5, s. 198; M. Gruševskij, *Istorija... op. cit.*, t. 6, s. 489-490; T. Kempa, *Akademia Ostrogska... op. cit.*, s. 70.

⁵⁵ N. Koval'skij, *Akt 1603 goda razdela vladenij knjazej Ostrożskich kak istoričeskij istočnik*, w: *Voprosy otečestvennoj istoriografii i istočnikovedenija*, Dnepropetrovsk 1975, s. 131; S. Kardaszewicz, *Dzieje... op. cit.*, s. 99, 282-283; K. Charlampowič, *Ostrożskaja... op. cit.*, „Kiewskaja Starina”, t. 57, R. 1897, nr 6, s. 383-384; T. Kempa, *Akademia Ostrogska... op. cit.*, s. 70-71.

⁵⁶ Opinię tę powtórzyli potem niektórzy polscy historycy, zob. W. Tomkiewicz, *Wołyń w Koronie 1569-1795*, Równie 1931, s. 17; E. Likowski, *Unia... op. cit.*, s. 55. Por. K. Charlampowič, *Ostrożskaja... op. cit.*, „Kiewskaja Starina”, t. 57, R. 1897, nr 5, s. 204-207; T. Kempa, *Akademia Ostrogska... op. cit.*, s. 71.

⁵⁷ K. Charlampowič, *Zapadnorusskija... op. cit.*, s. 275; Mic'ko, 1990, s. 108; T. Kempa, *Akademia Ostrogska... op. cit.*, s. 72.

⁵⁸ Posłuzenie się piórem ewangelika (arianina?) w polemice z jezuitą wyrzucał Ostrogskiemu ortodoksyjny obrońca wiary prawosławnej - książę Andriej Kurbski, *Skazanija knjaza Kurbskago*, wyd. N. Ustrialov, Sankt Petersburg 1842, s. 281-282. Pochodzenie Motowiłły próbuje ustalić Mycko, zob. Mic'ko, 1990, s. 102-103.

również – jak przekazał nam poeta Kasjan Sakowicz - hetman kozacki Piotr Konaszewicz Sahajdaczny, wybitny wódz, ale też człowiek oddany prawosławiu, który przyczynił się do bliskiego związania Kozaków zaporoskich z „grecką wiarą”. Mycko uważa, iż studentem ostrogskiej uczelni mógł być Jelisej Pletenicki, archimandryta Ławry Pieczerskiej w Kijowie w latach 1599-1625, który skutecznie oparł się naciskom metropolity unickiego Hipacego Pocieja, zmierzającym do odebrania tego monasteru prawosławnym (konflikt ten miał miejsce w latach 1600-1605)⁵⁹. Szczególnie jednak należy podkreślić, że wychowankiem Akademii Ostrogskiej był Melecjusz Smotrycki, najwybitniejszy polemista prawosławny, a potem unicki w Rzeczypospolitej pierwszej połowy XVII wieku⁶⁰.

Bez wątpienia wpływ Ostroga jako centrum myśli prawosławnej wykraczał poza granice Rzeczypospolitej. Widać to było na przykładzie druków z typografii ostrogskiej, przede wszystkim zaś Biblii, które docierały do miejsc, gdzie żyła ludność prawosławna pochodzenia słowiańskiego – w Mołdawii, na Bałkanach i w Moskwie⁶¹. W XVII wieku w większości moskiewskich monasterów znajdowało się po kilka, a w najważniejszych klasztorach nawet kilkanaście, egzemplarzy ostrogskiej Biblii⁶². Jednak działalność Akademii Ostrogskiej obliczona była przede wszystkim na odrodzenie prawosławia na ziemiach Rzeczypospolitej⁶³. Wychowankowie uczelni działali w różnych lokalnych, a często w ponadlokalnych, ośrodkach prawosławia. Szczególnie wielu wychowanków akademii ostrogskiej widzimy później w Kijowie. W tamtejszej szkole brackiej nauczali m. in. Jow Borecki i Melecjusz Smotrycki. Ihumenami monasteru św. Cyryla w Kijowie byli ostrożanie: Wasyl Krasowski, Cyprian Łabuński i Sofronij Łabuński⁶⁴. Z sióła Mużyłowicze niedaleko Ostroga pochodził Andrzej Mużyłowski, pisarz polemiczny, namiestnik metropolity Boreckiego w Wielkim Księstwie Litewskim. Przypuszczalnie on także pobierał nauki w Akademii Ostrogskiej. W latach 20-tych XVII wieku Mużyłowski był protopopem

⁵⁹ Szerzej zob. T. Kempa, *Rywalizacja o Ławrę Peczerską w Kijowie między prawosławnymi a unitami w końcu XVI i na początku XVII wieku*, „Przegląd Wschodni”, t. 8, R. 2003, z. 4(32), s. 831-870.

⁶⁰ I. Mic'ko, *Ostroz'ka...*, *op. cit.*, s. 47, 49, 96, 107, 109; S. Kardaszewicz, *Dzieje... op. cit.*, s. 137-138. Szerzej o Smotryckim zob. D. Frick, *Meletij Smotryc'kyj*, Cambridge, Massachusetts 1995.

⁶¹ A. Jasinovs'kij, *Rol' Ostroga v kul'turnich vzaemnach Ukraïni iz Slov'janami i Grekami*, w: *Ostroz'ka Davnina*, t. 1, s. 97-103.

⁶² T. Kempa, *Konstanty...* *op. cit.*, s. 108, 111; B. V. Sapunov, *Ostrožskaja Biblija v russkich bibliotekach konca XVI-XVII v.*, w: *Fedorovskije Čtenija, 1981*, Moskwa 1985, s. 160-163.

⁶³ I. Mic'ko, Ja. Stratij, *Rol' ostroz'kogo kul'turno-osvitn'ogo oseredku v rozvitku ukraïns'koï duchovnoï kul'turi*, w: *Ukraïns'ke barokko. Materiali I kongresu Mižnarodnoï asociacii ukraïnistiv (Kïiv, 27 serpnja-3 veresnja 1990 r.)*, Kïiv 1993, s. 154-166.

⁶⁴ T. Kempa, *Akademia Ostrogska...* *op. cit.*, s. 73.

w Słucku, należącym do birżańskiej (kalwińskiej) linii Radziwiłłów. Należał do przeciwników rozmów prawosławnych z unitami, które inicjował wówczas metropolita Rutski. Z tego względu w 1631 roku część szlachty prawosławnej rozważyła jego kandydaturę do objęcia metropolii kijowskiej⁶⁵.

Ostróg jako intelektualne centrum prawosławia odegrał ważną rolę w prowadzeniu polemiki z unitami i rzymskimi katolikami w ostatnich latach XVI i na początku XVII wieku. Zaraz po zawarciu unii brzeskiej w 1595/96 roku stanowił nawet główny ośrodek walki z unią. W drukarni ostrogskiej zostały wydane najważniejsze druki polemiczne napisane ze strony prawosławnej w końcu XVI wieku: „Ekthesis” oraz „Apokrisis”. Jednak ich twórcą nie był nikt z grona wykładowców Akademii Ostrogskiej, a klient księcia Konstantego, brat czeski Marcin Broniewski⁶⁶. Musiał on jednak współpracować przy pisaniu tych dzieł z nauczycielami uczelni w Ostrogu, choćby z powodu niedostatku swej teologicznej wiedzy w odniesieniu do prawosławia. Warto dodać, że Broniewski odgrywał ważną rolę w rozwijaniu politycznej współpracy między prawosławnymi a protestantami, którą zainicjował Ostrogski wysyłając poselstwo na synod protestancki do Torunia w sierpniu 1595 roku⁶⁷.

Fakt, że wojewoda kijowski powierzył napisanie tak ważnych dzieł polemicznych protestantowi, może być dowodem na to, że Akademia Ostrogska przeżywała w tym czasie poważny kryzys. Potwierdzają to także inne źródła. Przede wszystkim wciąż były kłopoty z kompletowaniem kadry naukowej. W 1603 roku przyszły metropolita unicki Józef Welamin Rutski, przebywający wówczas w Rzymie, przekazywał Mikołajowi Krzysztofowi Radziwiłłowi „Sierotce”, iż „wojewoda kijowski jakies akademie na Wołyniu fundować chce, rozesłał po Grecyi o profesory, ale tam teraz

⁶⁵ T. Kempa, *Wobec kontrreformacji. Protestanci i prawosławni w obronie swobód wyznaniowych w Rzeczypospolitej w końcu XVI i w pierwszej połowie XVII wieku*, Toruń 2007, s. 324-327, 375, 541, 544-547; idem, *Ku jedności między unitami a prawosławnymi w Rzeczypospolitej – rozmowy w Kijowie w 1623 roku*, w: *Studia z dziejów i tradycji metropolii kijowskiej XII-XIX wieku*, t. 5, red. A. Gil, Lublin 2009, s. 112-114.

⁶⁶ O Broniewskim zob. J. Byliński, *Marcin Broniewski trybun szlachty wielkopolskiej w czasach Zygmunta III*, Wrocław 1994.

⁶⁷ Szerzej: T. Kempa, *Prawosławni a synod protestancki w Toruniu w 1595 roku. U początków współpracy dyzunitów z dysydentami*, „Zapiski Historyczne”, R. 1997, z. 1, s. 39-52; idem, *Wobec kontrreformacji... op. cit.*, s. 74 n.; L. Jarmański, *Bez użycia siły. Działalność polityczna protestantów w Rzeczypospolitej u schyłku XVI wieku*, Warszawa 1992, s. 106-126; W. Sławiński, *Projekty politycznej współpracy protestancko-prawosławnej i unii religijnej obu wyznań w świetle obrad toruńskiego synodu generalnego 1595 roku i późniejszych planów braci czeskich*, w: *Między Zachodem a Wschodem. Studia z dziejów Rzeczypospolitej w epoce nowożytnej*, red. J. Staszewski, K. Mikulski, J. Dumanowski, Toruń 2002, s. 348-364.

ze świecą nie najdzie”⁶⁸. W początkach XVII wieku zamarła też na krótko działalność drukarni w Ostrogu. Kłopoty akademii mogły być związane przynajmniej częściowo z procesem niedołączenia księcia Konstantego, który liczył sobie już w tym czasie blisko 80 lat, a w dodatku na przełomie 1603/1604 roku uległ częściowemu paraliżowi. Poza tym wojewoda kijowski bardzo mocno angażował się wówczas w polityczną walkę o przywrócenie swobód wyznaniowych prawosławnym. Przytłaczały go też takie sprawy, jak prywatny spór między jego synami Januszem i Aleksandrem o podział ojcowskiego majątku zakończony ostatecznie w 1603 roku. W tym samym roku (w grudniu) spadł na niego bolesny cios, przedwczesna śmierć jego najmłodszego syna Aleksandra, ostatniego w rodzie Ostrogskich prawosławnego.

Wraz ze śmiercią Konstantego Ostrogskiego w 1608 roku nastąpił dalszy upadek akademii. Ostrog przestał wówczas także odgrywać główną rolę w walce z unią brzeską. Zgodnie z podziałem dokonany w 1603 roku miasto zostało podzielone na dwie części. Pierwszą przejął kasztelan krakowski Janusz Ostrogski, najstarszy syn księcia Konstantego i zarazem ostatni męski potomek rodu, od dawna katolik. Drugą część trzymała w swoich rękach wdowa po Aleksandrze Ostrogskim – Anna z Kostków, również katoliczka. Należy dodać, że w akcie podziału z 1603 roku pod wpływem ojca obaj bracia - Janusz i Aleksander - obiecywali ze „strony kościołów tak rzymskiego, jako i greckiego wyznania to, co z dawna do nich nadano jest, wcale zachować mają, podług dawnych przywilejów albo nadania, z tym warunkiem, że w Tarnowie i w Ostrogu spolne podawanie sobie i potomkom swym warują i zostawują czasy wiecznymi, to jest, do katolickich kościołów katolickie kapłany, a do cerkiew greckiej religii duchowne zwierzchności patriarchy konstantynopolskiego...”⁶⁹.

Trzeba przyznać, że zgodnie z tym zapisem Janusz Ostrogski opiekował się po śmierci ojca prawosławnymi instytucjami leżącymi w jego dobrach⁷⁰. Dotyczyło to także akademii i drukarni w Ostrogu. Nie można jednak mówić o ich rozwoju w tym czasie, a raczej o wegetacji. Zresztą po wydaniu w 1612 roku „Czasosłowa” kasztelan krakowski przekazał ostrogską typografię archimandrycie dermańskiemu Isajnowi Bałabanowi, który miał sprawować nad nią dalszą opiekę. Choć funkcjonowało

⁶⁸ Józef Welamin Rutki do Mikołaja K. Radziwiłła „Sierotki” 15 lutego 1603 r., S. Golubev, *Kiewskij... op. cit.*, t. 1, dodatki, nr 23, s. 180-181.

⁶⁹ Archiwum Państwowe w Krakowie, Archiwum Sanguszków, teka 130, plik 8, pkt. 6.

⁷⁰ Na temat poglądów religijnych Janusza Ostrogskiego oraz jego stosunku do prawosławia zob. P. Kulakovs'kij, *Knjaz Januš Ostroz'kij i pounijna religijna borot'ba*, w: *Osjagnennja istorii. Zbornik naukowych prac na pošamu professora Mikoli Pavloviča Koval's'kogo z nagodi 70-riččja*, Ostrog-New York 1999, s. 324-331, T. Kempa, *Wohec kontrreformacji... op. cit.*, s. 231-232; T. Kempa, *Dzieje... op. cit.*, s. 151-152.

wciąż ostrogskie kolegium, poziom nauczania w nim bardzo się obniżył. Nie słychać bowiem w tym okresie o dłuższym pobycie w Ostrogu wybitniejszych prawosławnych intelektualistów. Charakterystyczne też, że niemal zupełnie przestano w odniesieniu do ostrogskiej szkoły używać wówczas określenia „akademia”. Ponadto nastąpiło w tym czasie znaczne pogorszenie stanu budynków szpitala i cerkwi Troickiej, co być może dotyczyło również budynków kolegium. Tak więc choć za życia Janusza Ostrogskiego uczelnia w Ostrogu funkcjonowała jeszcze bez formalnych przeszkód, perspektywy jej dalszego istnienia wyglądały coraz gorzej.

Śmierć kasztelana krakowskiego w 1620 roku i dokonany podział dóbr między córkami Aleksandra Ostrogskiego (wszyscy jego synowie zmarli wcześniej) stanowiły zapowiedź trudnych czasów dla ostrogskiej uczelni. Część Ostroga należąca wcześniej do księcia Janusza przeszła w ręce jego wnuka Dominika Władysława Zasławskiego, a drugą część otrzymała najmłodsza córka Aleksandra Ostrogskiego – Anna Alojza, która wyszła za mąż za hetmana Jana Karola Chodkiewicza⁷¹.

Anna Alojza Chodkiewiczowa była znaną protektorką Towarzystwa Jezusowego, niestety zasłynęła jednocześnie z nienawiści do prawosławnych⁷². Od początku władania Ostrogiem dążyła do osłabienia pozycji prawosławia w tym mieście i w innych majątkach należących do niej. Prawosławny ostrogski kronikarz zanotował, iż księżna Anna Alojza „sprowadzała do Ostroga jezuitów tak, iż przez nich dużo złego doświadczyli prawosławni”. W innym miejscu te same kroniki czytamy o właścicielce Ostroga: „rozmaitymi sposobami przymuszała do unii [brzeskiej – T.K.], łaską i pod utratą łaski i nie mogła do tego przywieść” mieszkańców miasta⁷³. Chodkiewiczowa zaczęła też dążyć do likwidacji prawosławnej szkoły, zamierzając jednocześnie założyć jezuickie kolegium w Ostrogu. Pierwsi jezuita przybyli tam już w 1623 roku rozpoczynając pracę najpierw przy ostrogskim kościele farnym. W następnym roku (27 lipca) Chodkiewiczowa utworzyła fundusz dla kolegium zakonników Towarzystwa Jezusowego składający się z 10 wsi oraz przeznaczyła na budowę budynków klasztornych i szkolnych 30 tys. złotych. Uroczyste otwarcie kolegium (jeszcze jednak w tymczasowych budynkach) nastąpiło w 1626 roku. Kilka miesięcy później jezuita otrzymali od Chodkiewiczowej kolejne 5 siół⁷⁴.

⁷¹ T. Kempa, *Dzieje... op. cit.*, s. 134, 155.

⁷² Nieco przejawskawiony obraz tej postaci, nazywając ją „heroiną kontrreformacji”, daje: Z. Kucho-wicz, *Wizerunki niepospolitych niewiast staropolskich XVI-XVIII wieku*, Łódź 1974, s. 183-193.

⁷³ *L'vivskij litopis i ostroz'kij litopisec*, wyd. O. A. Bevzo, Kiïv 1971, s. 135, 137.

⁷⁴ S. Ząłęski, *Jezuici w Polsce*, t. 4, Kraków 1905, s. 1250-1255; *Encyklopedia wiedzy o jezuitach na ziemiach Polski i Litwy 1564-1995*, opr. L. Grzebień i inni, Kraków 1996, s. 482; J. Wielewicki, *Dziennik... op. cit.*, s. 151-152; ks. W. J. Kowalów, *Szkice z dziejów kościelnych Ostroga i okolicy*, Biały Dunajec-Ostróg 2001, s. 44-45.

Jednocześnie księżna dążyła konsekwentnie do zamknięcia prawosławnej szkoły. Nie chciała tego jednak zrobić w sposób gwałtowny, bojąc się zapewne reakcji mieszkańców miasta, a także wołyńskiej prawosławnej szlachty. Stąd stopniowo naruszała zapisy funduszu jej dziada. W styczniu 1623 roku zabroniła bakałarzom wykładowającym w prawosławnym kolegium nauczać greki i łaciny, twierdząc, iż Konstanty Ostrogski chciał rzekomo, by nauczano tych języków w osobnej katolickiej szkole⁷⁵. W rezultacie 25 października 1624 roku utworzyła oddzielną szkołę przy ostrogskiej farze, na potrzeby której oddała część zysków z surażskiej włości (180 zł)⁷⁶.

Na początku lat 30-tych XVI wieku księżna Anna Alojza podjęła starania, by na drodze prawnej ostatecznie unieważnić fundusz ustanowiony przez jej dziada. Charakterystyczne jednak, że zwróciła się z tym nie do sądu, ani do króla Władysława IV (ten zapewne odrzuciłby taką możliwość), ale do papieża, który musiał być poinformowany o jej fundacyjnych planach dotyczących jezuitów. Urban III pozytywnie odpowiedział na prośbę księżnej i 20 grudnia 1633 roku uczynił ją wolną od zapisów dziada, przyznając jej pełnię władzy nad Surazem i przynależnymi doń włościami⁷⁷. Wówczas zaprotestowali prawosławni. Oficjalny protest przeciwko naruszaniu przywileju funduszowego Ostrogskiego przez Chodkiewiczową złożył w grodzie łuckim (18 stycznia 1634 r.) prawosławny władca łucko-ostrogski Atanazy Puzyna⁷⁸. Nie przyniosło to jednak żadnego skutku. W 1640 roku dobra Suraz zostały przekazane przez księżną Annę Alojzę na rzecz funduszu, który miał utrzymywać bursę przy kolegium jezuickim przeznaczoną dla ubogiej wołyńskiej szlachty⁷⁹. Pozbawiona źródeł utrzymania prawosławna szkoła w Ostrogu przestała funkcjonować już wcześniej (najpóźniej na początku lat 30-tych XVI wieku). Wydaje się to tym bardziej prawdopodobne, że prawosławni stracili punkt oparcia w drugiej części miasta. W lutym 1630 roku w swojej części Ostroga (i w pozostałych dobrach należących do ordynacji ostrogskiej) w sposób administracyjny książę Dominik Zasławski wprowadził unię. Nie podporządkowało się jej tylko trzech księży, którzy musieli opuścić miasto⁸⁰.

Wszystko to spowodowało poważne napięcie między katolickimi właścicielami Ostroga, a w większości wciąż prawosławną ludnością Ostroga. W 1636 roku doszło

⁷⁵ I. Micko, *Ostroz'ka...*, *op. cit.*, s. 66-67; T. Kempa, *Akademia Ostrogska...* *op. cit.*, s. 76-77.

⁷⁶ S. Kardaszewicz, *Dzieje...* *op. cit.*, s. 141.

⁷⁷ I. Micko, *Ostroz'ka...*, *op. cit.*, s. 67; T. Kempa, *Akademia Ostrogska...* *op. cit.*, s. 77.

⁷⁸ ArchiwJZR, cz. 1, t. 6, Kiev 1883, nr 273, s. 675-677; T. Kempa, *Akademia Ostrogska...* *op. cit.*, s. 77.

⁷⁹ S. Załęski, *Jezuici...* *op. cit.*, t. 4, s. 1253; *Encyklopedia wiedzy o jezuitach...* *op. cit.*, s. 482; Mic'ko, 1990, s. 70-71.

⁸⁰ ArchiwJZR, cz. 1, t. 6, nr 246, s. 611-612; *L'vivskij...* *op. cit.*, s. 139.

tam do dramatycznych wydarzeń sprowokowanych przez Annę Alojzję Chodkiewiczową. Najpierw w nocy z 24/25 maja księżna kazała przenieść szczątki jej ojca z cerkwi zamkowej do klasztoru jezuickiego w Ostrogu, by następnie przewieźć je do Jarosławia. Tam spoczęły one w kościele jezuitów obok ciała jej matki. Sprawa ta szybko została nagłośniona wśród mieszkańców miasta, budząc głęboki sprzeciw u prawosławnych, tym bardziej, iż Aleksander Ostrogski uważany był powszechnie za obrońcę prawosławia. Z kolei w dzień prawosławnych świąt Zmartwychwstania Pańskiego księżna najechała rozpędzoną kareta zaprzęzoną w sześć koni w tłum ludzi idących w procesji. Według prawosławnych relacji było to działanie celowe. Wskutek tego wielu ludzi wpadło do rzeki, byli też lekko ranni. Uczestnicy procesji odpowiedzieli na to pobiciem woźniców i obrzuceniem Chodkiewiczowej kamieniami. Hajducy, broniąc księżnej, zabili z kolei kilka osób z tłumu⁸¹. W rezultacie tej awantury książę Dominik Zasławski wprowadził wojsko do miasta i zarządził śledztwo. Kilkudziesięciu mieszczan trafiło do aresztu. Następnie Zasławski zwołał sąd szlachecki, który skazał dwóch mieszczan na karę śmierci, kilku na banicję z miasta. Wszystkich skazanych księżna Anna Alojza jednak ułaskawiła, co bynajmniej nie poprawiło w istotny sposób jej stosunków z prawosławną większością mieszkańców Ostroga. Poza tym Chodkiewiczowa osiągnęła wówczas dodatkowy cel. Szlachecki sąd odebrał bowiem prawosławnym wszystkie cerkwie znajdujące się w dobrach należących do księżnej⁸².

Warto przytoczyć tu ocenę tych działań podejmowanych przez Chodkiewiczową - i pośrednio także przez członków Towarzystwa Jezusowego w Ostrogu - dokonaną przez jezuitę, księdza Stanisława Załęskiego, którego trudno podejrzewać o stronniczość w tej kwestii: „takykę jednak księżnej i jezuitów względem dyzuników i Rusinów w ogóle nie można nazwać roztropną, drażniono ich najniepotrzebniej, krzywdzono nawet [...]. Ruś musiała przez lat 23 dostarczać podwód i robotnika na to, aby jej trudem i znojem dźwignięte gmachy, ogniskiem stały się polsko-łacińskiej propagandy, na zgubę Cerkwi ruskiej”⁸³.

Mimo stosunkowo krótkiego istnienia osiągnięcia Akademii Ostrogskiej (a także tamtejszej drukarni) nie zostały jednak zmarnowane. Miały ona olbrzymie znaczenie dla prawosławia w Rzeczypospolitej. Dotyczyło to nie tylko ostatniego

⁸¹ *L'vivskij... op. cit.*, s. 137-138; S. Załęski, *Jezuici... op. cit.*, t. 4, s. 1260.

⁸² S. Załęski, *Jezuici... op. cit.*, t. 4, s. 1261; S. Załęski, *Jezuici w Polsce w skróceniu*, Kraków 1908, s. 211; V. A. Kiku, *Anna-Aloiza, knjażna Ostroz'ka: protileżni obrazi odniej postati*, w: *Ostrogiana v Ukraini i v Evropi. Materiali miżnarodnogo naukovogo simpoziumu 29-30 červnja*, Starokostjan-tiniv 2001, s. 68.

⁸³ S. Załęski, *Jezuici... op. cit.*, t. 4, s. 1258-1259.

ćwierćwiecza XVI wieku, gdy Ostrog pozostawał najważniejszym ośrodkiem myśli prawosławnej na ziemiach ruskich. Jak stwierdziła Natalia Jakowenko: „stworzenie szkoły typu słowiańsko-grecko-łacińskiego stanowiło prawdziwą rewolucję w tradycji prawosławnej oświaty i po raz pierwszy na pograniczu bizantyjskiego Wschodu i łacińskiego Zachodu połączyło grecko-słowiański obszar kulturowy z katolicką Europą”⁸⁴. Działalność Akademii Ostrogskiej stanowiła ważny impuls w intelektualnym odrodzeniu prawosławia w Rzeczypospolitej. Przede wszystkim jej fundator wskazał w ten sposób innym prawosławnym drogę wyjścia z kryzysu. Wzorce organizacyjne i programowe realizowane w uczelni ostrogskiej zastosowano z jeszcze większym powodzeniem w Akademii Kijowskiej. Prawdopodobnie nie byłoby tak dużego edukacyjnego i kulturotwórczego sukcesu Akademii w Kijowie bez wcześniejszej działalności kolegium w Ostrogu.

---

⁸⁴ N. Jakowenko, *Historia... op. cit.*, s. 160.